

**XVI-XIX a. baltų tekstai išorinės ir vidinės
lingvistikos sankirtoje**

**16.-19. gs. baltų tekstai ārējās un iekšējās
lingvistikas krustcelēs**

**Baltic texts from the 16th-19th c. at the
crossroads of internal and external linguistics**

ONA ALEKNAVIČIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
aleknaviciene@lki.lt**Mažosios Lietuvos tarmės XVIII amžiuje:
patarmių skyrimo problema**

Tiriant XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos šaltinių fonetiką ir morfologiją, aktualus tarminių ypatybių klausimas. Riba tarp Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių pietinės ir šiaurinės patarmės (vad. baltsermėgių ir striukių), dialektologų dabar brėžiama pro Vėluvą, Įsrutį, Nybudžius, Katniavą, Širvintą. Pagrindiniu skiriamuoju požymiu tradiciškai laikomas nekirčiuotų galūnių vokalizmas: šiauriniai Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičiai pasižymėjo trumpųjų balsių išmetimu ir ilgųjų redukcija, tuo tarpu pietiniai abiem atvejais senovinį vokalizmą išlaikydavo sveiką.

Analizuojant XVIII amžiaus šaltinius, kurių autoriai kilę iš Mažosios Lietuvos pietinės vakarų aukštaičių patarmės ploto, matyti, kad juose yra nemažai fonetinių ypatybių, dabar priskiriamų šiauriniams Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičiams. Nekerčiuotose veiksmažodžių galūnėse, ypač praes. 3 formose, [a] < [*ā] yra dažnesnis negu [o] < [*ā], dažnai neišlaikomi galūniniai -a, -i, iš vardažodžių nom. sg. galūnės -as trumpasis [a] išmetamas dažniau negu neišmetamas. Taigi pietiniai Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičiai ne visada išlaikydavo sveiką senovinį vokalizmą.

Žodžio galo trumpinimas, pasireiškiantis trumpųjų balsių išmetimu ir ilgųjų redukcija, neturėtų būti laikomas pagrindiniu šiaurinių ir pietinių Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių skiriamuoju bruožu. XVIII amžiuje minėti nekirčiuoto žodžio galo trumpėjimo reiškiniai buvo būdingi abiem patarmėms, tik šiaurinėje intensyvesni. Pagrindinis mokslinis skiriamasis šių patarmių bruožas turėtų būti tvirtapradžių dvibalsių [á·u], [á·i], [é·i] monoftongizavimas arba nemonoftongizavimas.

EVERITA ANDRONOVA

LU Matemātikas un informātikas institūts
Sanktpēterburgas Valsts universitāte
everitaa@gmail.com

G. Manceļa veiktās izmaiņas 1643. g. katehismā (salīdzinot ar 1631. g. tekstu)

Latviešu valodas vēsturē nozīmīgs avots ir 1631. g. Vidzemes rokasgrāmata, jo ar to aizsākas G. Manceļa pareizrakstības reforma, kas, dabiski, nevarēja uzreiz realizēties pilnībā. G. Mancelis pats ir precizējis un skaidrojis savu ortogrāfiju gan "Lettisch Vade mecum" 3. izdevuma priekšvārdā (1643), gan citos dzīves laikā izdotajos darbos.

Referāta mērķis ir izsekot pareizrakstības reformas gaitai un valodas attīstībai morfoloģijas un sintakses līmenī, salīdzinot 1631. un 1643. g. Vidzemes rokasgrāmatas katehisma tekstu.

Pareizrakstība. 1643. g. tekstā konsekventāk ievērots morfoloģiskās rakstības princips (*Kunx1631* — *Kungs* (1643), *dušmiex* — *dušmiegs*; arī *wahrts* — *wahrds*, bet *Špähx* (1643)), nebalsīgo spraudzeņu apzīmēšana ar pārsvītrojumu šķirot no balsīgajiem (*šäfts*, *šeptietz*, *Peršoni*, *teešcham* — *Šwähztarritais*, *šwähztz*, bet arī *fwähztz*), šaurā un platā "e", "ē" šķīrums (*Däbbäššu*, *zärädami*, labojot 1631. g. tekstā bieži nevietā lietotos platos *ä*, piem., *fwehhtietz*, *Swehtiba*, *vsjembt*, *Ghrezenekeem*, *ehft*, *Ehfchanu*, *Ehdena*, *ehdeeta*), līdzskaņa dubultojums iepriekšējā īsā patskaņa apzīmēšanai (*nomiris* — *nomirris*), /ie/ apzīmēšana ar *ee* agrākā *e* vietā (*pattees*, *eekfchan*, *tee*) u. c. Tomēr, piemēram, palatālā /k/ apzīmēšana palikusi neatrisināta: *Bigkeri* (abos izdevumos). Ne mazums ir arī tādu gadījumu, kad 1643. g. teksts ir solis atpakaļ vecās rakstības virzienā, piem., atgriežas dekoratīvais *h* pēc līdzskaņa *pašsarrghi*, *ghods*.

Morfoloģijā notiek pāreja uz jauninātajām nomenu DatPl formām (piem., *wiſšeem fcheem Bauſbleem*, *Gharrighahm vn~ Laizigham leetahm*). Minamas arī individuālas pārmaiņas nomenu un verbu celmos un formās, G. Mancelis ir atteicies no līdzskaņu mijas 1Sg. *es patteitfchu töw* — *es patteitzu töw*, *šuhdfcho* — *šuhdfu*, *luhdfchohſ* — *luhdfohſ*.

Sintakse. Aprakstošas konstrukcijas ar vietas un virzības nozīmi tiek aizstātas ar sintētisku formu: *jembt / eekfchan Debbeſšu* — *jembt / Däbbäſšieſ* (bet sal. arī *eekfchan jaunu Dſiewofchanu ſtaighaht* — *eekfchan jaunās Dſiewofchanas ſtaighaht*). Mainīts dažu verbu pārvaldījums (*preekfch wiſſu ļaun paghlabba vnd ſarrga* — *par wiſſu ļaun paghlabba vnd ſarrga*).

Leksikā izmaiņu ir pavisam nedaudz, piem., *Ghräko pammeffchanu* — *Ghräko peedohffchanu*.

Pētot G. Manceļa tekstu valodu, ir jāšķir 2 lietas: pareizrakstības principu ievērošana un parādības, kas attēlo reālo valodas lietojumu.

DIEGO ARDOINO

University of Pisa
dardoino@hotmail.com

The interplay between philology and linguistics in the Trace of Basel

Exactly forty years after the publication of his discovery by S. McCluskey, W. R. Schmalstieg and V. Zeps, the Trace of Basel continues to arouse a great interest among the international community of Balticists and numerous contributions continue to appear on this topic. If the first publications generally focused almost exclusively on the linguistic aspects of the Trace of Basel, recently a different point of view based on the philological, codicological and palaeographic consideration of the micro-text has aroused a growing interest among scholars. This approach examines the relationships between the Trace of Basel and the context in which it was included, considering them of great importance for the correct linguistic interpretation of the micro-text. In the paper are discussed both the “linguistic” and the “philological” approach. Commenting on the interpretation of some well-known scholars as V. Mažiulis, W. P. Schmid, F. Kortlandt, J. Schaeken, I. Lemeškin and others, it is trying to show how the linguistic and philological approaches are not alternative, but closely related and constitute a continuum, a line along which the (correct) interpretation of the micro-text gradually takes shape.

Finally, on the basis of philological and codicological considerations it is presented a new hypothesis on the provenance of the Trace of Basel.

ADRIANO CERRI

Pizos universitetas
adrianocerrri@gmail.com

Skaitvardinis ir neskaitvardinis *vienas* M. Mažvydo raštuose

Gerai žinomas dalykas, kad *vienas* – savotiška leksema, daugelyje kalbų atliekianti ne tik skaitvardžio, bet ir būdvardžio, įvardžio, artikelio funkcijas. Taip pat žinoma, kad dabartinėje lietuvių kalboje šio žodžio vartojimus galima priskirti trimis gramatinėms klasėms, t. y. skaitvardžių, būdvardžių ir įvardžių klasei (žr. DLKŽ). Tačiau šios leksemos daugiareikšmingumas senojoje lietuvių kalboje iki šiol mažai tyrinėtas. Šio pranešimo tikslas – išanalizuoti žodžio *vienas* įvairias reikšmes ir funkcijas Martyno Mažvydo raštuose.

Analizuojant visus M. Mažvydo raštuose esančius leksemos *vienas* pavyzdžius, parodoma, kad jo vartojimas sudėtingesnis, nei nurodo Urbas (1996). Anot Wiese (2003), skaitvardinius vartojimus galima suskirstyti pagal tris funkcijas: i. kiekinę, ii. kelintinę ir iii. nominalinę. Visos šios funkcijos paliudytos ir Mažvydo raštuose. Neskaitvardinių vartojimų analizė rodo, kad *vienas*, kaip būdvardis, visada vartotas apribojančiąja reikšme (= „vienintelis“) ir niekada – aprašomąja reikšme (= „vienatvėje“). Ypač daug dėmesio skiriama nestandartiniam atvejui, kur *vienas* vartotas kaip nežymimasis artikkelis:

Buwa wienas wijras teisuus

Prastibiejie sawa labai baisus [...] (Gesmes Chriksczoniskas II 430₇₋₈).

Michelinio (2000) nuomone, šios, naudojantis Jobo knyga sukurtos, giesmės šaltinis – lenkų himnas *Wszzechmo-gący Pánie miły*. Čia taip pat įdomiai atsiranda skaitvardžio *ieden* ‘1’ artikelio funkcija: *Był mąż ieden spráwiedliwy, / W prostości swej bárzo boiaźliwy [...]*. Reikia pabrėžti, kad tokio „artikelio“ nėra nei lietuvių, nei lenkų tų laikų Biblijos vertimuose. Giesmės šaltinio nustatymas paaiškina reiškinių kilmę, tačiau neatsako į klausimus:

- Kodėl artikkelis pavartotas būtent šioje giesmėje, o Biblijos vertimuose – ne?
- Ar čia Mažvydas griežtai laikėsi lenkiško originalo?
- Jei artikkelis atsirado tik dėl lenkų kalbos įtakos, kaip paaiškinti faktą, kad lietuvių sakinio žodžių tvarka skiriasi nuo šaltinio?

Atsakymus į šiuos klausimus galima nors iš dalies surasti nagrinėjant pagrindinius teksto broūzus. Stengiamasi nurodyti, kad giesmių teksto tipologija turi nemažai ryšių su sakytine literatūra. Atrodo, kad aukštos meninės vertės neturinčio žanro arba su sakytine kalba labiausiai susijusioje literatūroje toks „pristatymo“ artikkelis yra gyvas reiškinys. Daug pavyzdžių galima surinkti iš pasakų lobyno, pvz., *Gyveno vienas karalius, Buvo vienas turtingas ponas, ir pan.* Dėl to manytina, kad artikkelinio *vienas* atsiradimas Mažvydo giesmėje turi būti paaiškinamas tiek pagal lenkų kalbos įtaką, tiek pagal pačios lietuvių kalbos vidinę sistemą.

Paskutinis neskaitvardinio vartojimo atvejis, apie kurį bus kalbama, paimtas iš *Formos Chrikstima* (1559): *ne est wiens wandŭ prastas*. Iš palyginimo su panašia ištrauka *ne esti tektai prastas wąnduo (Catechismusa prasty Szadei 24₅)* aiškiai matyti, kaip *wiens* šiuo atveju yra prieveiksmio *tiktai* sinonimas. Verta pažymėti, kad šitas lietuviškas įrodymas tvirtina Dini'o (2014) išvadą dėl pr. *ains* prieveiksminės reikšmės sakinyje *ains tickars vnds* (Ench 61₁₉₋₂₀).

Literatūra

Dini, P.U. „ins undeutsche gebracht“. Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreussischen Kleinen Katechismus, Berlin-Boston, 2014.

Michelin, G. Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai, Vilnius, 2000.

Urbas, D. Martyno Mažvydo raštų žodynas, Vilnius, 1996.

Wiese, H. Numbers, Language, and the Human Mind, Cambridge, 2003.

ANNA HELENE FEULNER

Humboldt-Universität zu Berlin
anna.helene.feulner@hu-berlin.de

Altlitauische Quellen im Kontext ihrer Überlieferungsproblematik

Altlitauisch, die Sprache der ersten zwei Jahrhunderte der litauischen Überlieferung, wurde nicht nur im Großfürstentum Litauen gesprochen, sondern auch in Preußisch-Litauen oder 'Kleinlitauen', wo Königsberg als frühes Zentrum der Bildung wie auch des Buchdrucks fungierte. Das "Chronologische Gesamtverzeichnis der altlitauischen Sprachdenkmäler" enthält auf dem jetzigen Stand immerhin rund 140 Einträge, darunter rund 40 Textquellen aus dem 16. und rund 100 aus dem 17. Jahrhundert, die man weiter in groß- und kleinlitauische Denkmäler einteilen kann, in religiöse und nichtreligiöse, in Dichtung und Prosa, oder auch – nicht zuletzt – in Texte von litauischen Muttersprachlern und Nichtmuttersprachlern. Welche Aussagekraft besitzen aber solche Zahlen?

Das historische Schicksal beider Sprachgebiete war wechselvoll, und aufschlussreich ist nicht nur die Analyse der überlieferten, sondern auch eine Geschichte der verlorenen oder verstümmelten Textzeugen: Ignoranz und Intrigen, private Unglücksfälle und religiöse Konflikte, Kriegswirren und restriktive Sprachpolitik, all diese Faktoren spielen eine Rolle. Die bislang letzte große Welle von Verlusten brachte der Zweite Weltkrieg. U.a. kennen wir etliche Kirchenlieder oder auch Bretkūnas' historische Schriften nur aus der Erwähnung bei Theodor Lepner bzw. Matthäus Praetorius; die Texte selbst sind vollständig verloren. In günstigeren Fällen ist ein Original vor dem Verlust wenigstens ediert worden, so z.B. Mažvydas' Gesangbuch. So manche Edition lässt allerdings nach heutigem Standard zu wünschen übrig; dies gilt z.B. für einen unzureichend analysierten handschriftlichen zweisprachigen Katechismus aus Königsberg (Ende 16. oder Anfang 17. Jh.) und eine Reihe weiterer Quellen, deren Originale man schmerzlich vermisst. Andere Texte sind nur unvollständig erhalten: zu ihnen gehören, um zwei bekannte Beispiele zu nennen, Chylińskis Übersetzung des Alten Testaments und die erste bekannte Ausgabe von Szyrwids dreisprachigem Wörterbuch, bei dem wir nicht einmal den Titel kennen, da Anfang und Ende verloren sind.

Wie ist mit den vielfältigen philologischen Problemen methodisch umzugehen, und wie können wir von der altlitauischen Überlieferung ein möglichst wenig verzerrtes Bild zeichnen? Der Vortrag geht dieser Frage nach.

ANNA FRĪDENBERGA

LU Latviešu valodas institūts
anna_f@inbox.lv

Vārdšķiru robežas 16.-17. gs. tekstos – problemātiski gadījumi, veidojot substantīvu un adjektīvu šķirkļus “Latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai”

16.-17. gs. tekstos plaši pārstāvēti vārdi, kam ir idents celms, bet atšķirīgs gramatiskais noformējums. Līdz ar to veidojas homonīmas formas, piemēram, adjektīvs *nabags* un substantīvs *nabags*, adjektīvs *nelietis* un substantīvs *nelietis* u.c.

Veidojot homonīmos dažādu vārdšķiru šķirkļus, topošās “Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas” veidotāji bieži vien saskaras ar problēmām, nosakot vārdšķiru un sadalot šo homonīmo formu dažādos lietojumus pa atsevišķiem šķirkļiem.

Formālais šo leksēmu – substantīvu un adjektīvu ar identiem celmiem – šķirējs ir paradigmas galotņu sistēma un leksēmu sintaktiskā lietojuma atšķirības, pretstatot pazīmes un priekšmetiskuma nozīmi.

Latviešu valodas vēstures pētījumos konstatēts, ka vārdšķiru robežas starp substantīvu un adjektīvu agrākos laikos nav bijušas tik noteiktas kā mūsu dienās. Homonīmi, no kuriem viens ir adjektīvs, otrs substantīvs, ir daudzās valodās, līdz ar to nereti runā par nomenu (substantīvu un adjektīvu) sākotnēju sinkrētismu. Vērojamas arī pārejas sfēras, pilnīga vai daļēja konversija – latviešu valodā daudzi substantīvi ir radušies no adjektīviem konversijas ceļā. Piemēram, vārdi *ubags*, *nabags* mūsdienu latviešu valodā tiek uzskatīti par pilnīgiem substantivējumiem, savukārt seno tekstu korpusā šie vārdi sastopami gan kā substantīvs, gan kā adjektīvs. Nereti vērojama kontekstuālā konversija, kad adjektīvs tiek lietots substantīva funkcijā, piemēram, *negudris*.

Domājams, ka dažreiz par derivatīvo formantu izmantota derivatīvā galotne, piemēram, *nevesels* : *neveselis*, tomēr, veidojot vēsturiskās vārdnīcas šķirkļus, šādi vārdlietojumi jāaplūko katrs individuāli, jo atpazīt substantīvus, kas darināti no adjektīva ar derivatīvo galotni, ir grūti. Pirmkārt, senajos tekstos vērojamas lielas substantīvu celmu svārstības, otrkārt, arī adjektīviem sastopams *i* skaņas iespraudums, piemēram, *negudr(i)s*, *nikn(i)s*, *akl(i)s*, tātad rakstība substantīvam un adjektīvam ir vienāda, piemēram, *aklis* ‘akls’ un *aklis* ‘aklais’. Turklāt locījumos gan substantīviem, gan adjektīviem bieži vien sastopama jaukta paradigma, tādējādi nav iespējams noteikt nominatīva formu. Līdz ar to izšķirt, vai vārds darināts ar derivatīvo galotni vai konversijas ceļā, ir problemātiski.

Tā kā liela daļa 16.-17. gs. tekstu ir tulkojumi, neapšaubāma ir arī oriģinālvalodas – visbiežāk vācu valodas – ietekme. Bieži vien tulkotājs ir saglabājis oriģināla vārdšķiru.

JOLANTA GELUMBECKAITĒ

Goethe's universitetas, Frankfurtas prie Maino
gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de

Senosios lietuvių kalbos tekstynas. Leksinės ir gramatinės anotacijos problemos

Giliosios anotacijos referencinis *Senosios lietuvių kalbos tekstynas* (SLIEKKAS; URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/index.html>) turi apimti laikotarpį nuo rišliosios raštijos pradžios apie 1520 m. iki 1800 m. SLIEKKO tikslas yra pateikti išsamią informaciją apie kiekvieno teksto kalbą, jos variantus, žodyną ir gramatiką. Tekstynas skirtas sinchroninių istorinių lingvistinių duomenų ir jų diachroninių procesų analizei. Jis sudaromas pagal keturis kriterijus: segmentinė struktūra (teksto sluoksnio vienetų sekos: ženklai, žodžiai, frazės, sakiniai, skyriai ir pan.), intrasegmentinė struktūra (anotacijų sluoksniai: tekstologinė ir hierarchiškai pateikta leksinė, morfologinė bei morfosintaksinė informacija, eksplikitinių ir implicitinių citatų žymėjimas), intersegmentinė struktūra (anotacijų susiejimas į seką viename lygmenyje) ir hipersegmentinė struktūra (teksto ir faksimilės, verstinio teksto ir vertimo šaltinio, atskirų tekstų lygiagretinimas).

Leksinė anotacija apima ketveriopą klasifikaciją: transliteruota forma, dabartinė forma, lema ir glosa (žodžio formos reikšmės aiškinimas). Morfologinę anotaciją sudaro lemos (antraštinio žodžio) ir konkrečios tekste pavartotos žodžio formos apibūdinimas: tokios inherentinės kalbos dalių (gramatinių klasių) morfologinės kategorijos kaip kaitybės klasė bei giminėmis nekaitomų klasių giminė ir kintami fleksinės morfologijos požymiai.

Neturint lietuvių kalbos istorinio žodyno tekstų lemavimas ir glosavimas daugeliu atvejų yra sudėtingas procesas. Remiantis charakteringais senojo lietuvių kalbos periodo tekstų pavyzdžiais atskleidžiami lemos parinkimo (pvz.: *kaplanas, kaplonas, koplonas*; tokie probleminiai atvejai kaip *-yti / -inti* veiksmažodžiai ir pan.) ir reikšmės nustatymo (pvz.: *diakonas; žynys; vyresnysis; kunigas*) sunkumai. Morfosintaksinis aprašas yra išsami gramatinė analizė, dedanti pagrindą atskirų tekstų gramatikoms. Ji leidžia atkreipti dėmesį į ikišiolinius tekstų perskaitymo netikslumus, pvz., aukštesniojo *-(i)aūs* ir aukščiausiojo *-(i)áus* laipsniorieveiksmių pasiskirstymą Kristijono Donelaičio tekstuose.

EGLĒ GREVERĒ

Klaipėdos universitetas
egle_bukantyte@yahoo.de

Lyginamosios sintaksės ir vertimo teorijos metodų derinimas tiriant Šventojo Rašto vertimus

Verstinis senųjų lietuviškų raštų pobūdis suponuoja jų gretinimą su originalais. Šiuolaikiniuose tyrimuose vis dar pasigendama vidinės ir išorinės lingvistikos metodų sintezės. Ypač trūksta vertimo teorijos metodais paremtų senųjų raštų vertimų tyrimų.

Biblijos vertimų tyrimuose iki šiol nedaug atsižvelgta į teologinę interpretaciją, tuometinių vertimo teorijos metodus ir jų taikymą; nepakankamai dėmesio skirta situacijos konteksto tyrimams, nedaug gvildentos tarpdiscipliniame kontekste kylančios problemos. Svarbu atsižvelgti į tuo metu vyravusias Šventojo Rašto vertimų tradicijas, M. Lutherio, kurio Naujojo Testamento (1522–1546) vertimo originalo laikėsi dauguma Biblijos vertėjų Prūsijoje, vertėjiškas nuostatas.

Šiame darbe verstinis tekstas traktuojamas kaip rezultatas, atsižvelgiant į lingvistinį ir kultūrinį aspektą (Van Vaerengergh 2005). Pabrėžiama vertimo strategijų analizės svarba.

Pasitelkiant vertimo teorijos metodus, kurie apima ne tik interlingvistinius, bet ir ekstralingvistinius vertimo aspektus, analizuojamas Jono Bretkūno Evangelijų (1579–1580) vertimas. Gretinimui pasitelkiami kalbiniai faktai iš kitų XVI a. Rytų Prūsijos religinių tekstų – B. Vileto *Euangelijų bei Epistolų*, J. Bretkūno *Postilės* (1591), Martyno Mažvydo *Giesmių Chrikščioniškų* (1566; 1570). Tyrime atsižvelgiama į ekstralingvistinius faktorius: humanistų *ad fontes* vertimo principą, teologinius aspektus ir kt.

Analizuojant Biblijos vertimą dėmesys sutelkiamas į Biblijos kalbai būdingų elementų vertimą ir specifinio stiliaus perteikimą. Išsamiai aptariama dalelytės *šiskat*, jungtuko *bet* ir parataksės vartosena.

BIRUTĖ KABAŠINSKAITĖ

Vilniaus universitetas
birute.kabasinskaite@flf.vu.lt**Filologinės analizės reikšmė
kai kurių žodžių kilmės aiškinimui:
lie. *aukauti*, *auka* bei *aukas* kilmė**

Kad etimologui labai svarbi filologinė tekstologinė analizė, yra rašęs ir gražiai parodęs Vincas Urbutis (plg. jo straipsnį apie *spartas* – *Baltų etimologijos etidai* 1981, 222). Ši teiginį puikiai iliustruoja dabar įprastų lietuvių kalbos žodžių *auka*, *aukoti* atvejis. Apie lietuvių kalbos žodžio *aukà* ‘sacrificium’ kilmę rašyta nemažai, bet prie vieningos nuomonės taip ir neprieita. Daugelis XX amžiaus antrosios pusės kalbininkų (J. Palionis, A. Girdenis, V. Mažiulis ir kt.) neigė Kazimiero Būgos aiškinimą, jog *aukà*, *aũkas* esą Simono Daukanto neologizmai, sporadiniai fonetiniai žodžių *alkà*, *aũkas* ‘šventvietė, atnašavimo vieta’ (plg. *aũkos*, *aũko kalnas*) variantai (dėl tarmėse pasitaikančio *al* kitimo į *au*), kuriems Daukantas suteikęs savarankiško žodžio statusą ir specialesnę reikšmę. Akstinas rasti naujoms žodžio *aukà* etimologijoms buvo Jono Palonio paskelbti duomenys, jog *aukà* reikšmė ‘sacrificium’ rastas XVIII amžiaus rankraštyje *Contiones litvanicae*, taigi tai iš tiesų nesąs Daukanto išradimas.

Pranešime dar kartą įvertinami *Contiones litvanicae* duomenys. Tikėtinausias *aukàuti* ‘sacrificāre’, *aukà*, *aũkas* ‘sacrificium’ kilmės aiškinimas, pranešėjos nuomone, vis dėlto sietinas su Simonu Daukantu, tai matyti iš detalios jo ir kitų susijusių tekstų analizės.

GINA KAVALIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas
gina.holvoet@flf.vu.lt

Samuelio Boguslavo Chylinskio pastabos ir užrašai Naujojo Testamento vertimo rankraštyje

Pirmajame ir paskutiniuose Chylinskio Naujojo Testamento rankraščio lapuose yra nemažai skirtingu metu darytų ir be jokios sistemos surašytų pastabų bei įrašų lotynų, lenkų, lietuvių, olandų, hebrajų ir anglų kalbomis; vienas fragmentas parašytas makaronine lenkų–lotynų kalba, kuri tuo metu buvo plačiai vartojama LDK. Šie padriki vertėjo užrašai suteikia informacijos apie lietuviškos Biblijos vertimo eigą, vertimo techniką, vertėjo naudotus šaltinius, vertėjo požiūrį į kai kurias lietuvių kalbos konstrukcijas ir jų sąsajas su lotyniškais, olandiškais ar net hebrajiškais šaltiniais; juose esama duomenų apie asmeninius Chylinskio bei jam artimų žmonių gyvenimo įvykius.

Pranešime bus pateiktas susistemintas šių įrašų vaizdas, parodyta, kaip įrašo turinys darė įtaką kalbos pasirinkimui, bus aptarti Chylinskio mini žodynėliai, kurie buvo pagalbinė priemonė verčiant Bibliją. Keletas šių įrašų žodžių nėra įtraukti į Didįjį Lietuvių kalbos žodyną – bus skiriama dėmesio jų aptarimui.

ERNESTA KAZAKĖNAITĖ

Vilniaus universitetas
e.kazakenaite@gmail.com**Intarpai originaliuose *Vermehretes Lettisches Handbuch*
(1685) perikopių versetuose**

XVI–XVII amžiuje Biblijos ir ypač jos fragmentų vertimuose įvairiomis kalbomis intarpų, t. y. teksto tarp skliaustų, kuris nėra originalo ar vertimo šaltinio dalis, galima rasti tiek katalikų (pvz., M. Daukšos *Poftilla* (1599)), tiek protestantų (pvz., knygos *Vermehretes Lettisches Handbuch* (1685) perikopėse) tekstuose. Nors tokie intarpai vertimuose nebuvo unikalūs konkrečiam autoriui ar tekstui būdingas reiškinys, vienuose jų yra daugiau, kituose – mažiau. Itin daug intarpų yra Kristoforo Fiurekerio perikopėse (toliau – FP), išspausdintose Henriko Adolfijaus sudarytoje knygoje *Vermehretes Lettisches Handbuch* (1685). Dėl šioje knygos dalyje esančių intarpų gausos Ludis Bėrziņš (1939, 156) yra iškėlęs hipotezę, kad perikopės galėjo būti išspausdintos be paskutinės vertėjo redakcijos.

Siekiant patikrinti šią hipotezę, atliktas FP originaliuose versetuose esančių intarpų tyrimas. Originaliais versetais tyrime laikyti tie, kurie latviškai išspausdinti pirmą kartą, t. y. jų nerasime kitų vertėjų iki 1685 m. išleistose liuteroniškose knygose latvių kalba. Iš viso tokių versetų FP yra 183. 38-iuose iš jų yra intarpų (iš viso – 43), tačiau tyrime analizuoti ne visi, nes trijuose originaliuose versetuose esantys intarpai turi formalų atitikmenį vertimo šaltinyje (ta pati teksto atkarpa rašoma taip pat tarp skliaustų), pvz.:

1 Pt 3,6	LB	Jn welcher jr euch frewen werdet / die jr jtzt eine kleine zeit (wo es sein sol) trawrig seid in mancherley anfechtungen /
	FP	Kuņrā juhs preezafitees / kas juhs taggad maŕu Brihdi / (ja tas tā noteekahs /) nofkummuŕchi eŕŕaht daŕchadās Kaitēs.

Taigi tyrimo medžiagą sudaro iš viso 40 FP originaliuose versetuose esančių intarpų. Pranešime jie bus aptariami pagal vieną iš galimų skirstymo būdų – santykį su vertimo šaltiniais.

Šaltiniai

Daukša Mikalojus 1599, *Poftilla* || CATHOLICKA. || Tái eŕt: || Iŕguldimas Ewan||gelii kiekwienos Nedelos ir Bwe-||tes per wiŕŕús metús. || Per Kúniga MIKA-LOIV DAVKSZA || Kanonika Medniku / iŕ lėkiŕko pergŭldita || [...] W Wilniui / || Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS || IESV, A. D.

FP – *Vermehretes Lettisches Handbuch außgefertiget von Henrico Adolphi*, Mitau: George Radezky, 1685.

LB – [Martin Luther], *Biblia: das ist: die gantze Heilige Schriftt deutsch*, Wittemberg, 1545. (Cituota iš: <http://lutherbibel.net/>).

Literatūra

Bėrziņš Ludis 1928, Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā, *Filologu Biedrības Raksti* 8, 145–224.

VALENTINAS KULINIČ

Vilniaus universitetas
valentinas.kulnic@flf.vu.lt

Chylinskio Biblijos vertimo įtaka Bythnerio Naujam Testamentui

Tirdama Bythnerio Naujojo Testamento (BtNT) vertimą G. Kavaliūnaitė išskėlė hipotezę, jog kolektyvas, dirbęs prie BtNT, veikiausiai rėmėsi Chylinskio Naujojo Testamento (ChNT) vertimu, nors šis niekur neminimas BtNT pratarinėje. Apie tai liudija nekalbinės Bythnerio NT parengimo aplinkybės, gausūs teksto atkarpų sutapimai tarp ChNT ir BtNT. Daugybė sisteminių skirtumų (postpozicinių vietininkų keitimas prielinksninėmis konstrukcijomis, klitinių įvardžių sangražiniuose veiksmažodžiuose atsisakymas, „kad“ keitimas į „idant“) tarp ChNT ir BtNT atrodo kaip redakciniai pakeitimai, todėl jie neįrodo fakto, kad nebuvo remtasi ChNT.

Nuodugniai palyginus Evangelijos pagal Matą antro skyriaus ir Evangelijos pagal Morkų pirmo skyriaus vertimus paaiškėjo, jog, iš tikrųjų, didelė dalis BtNT teksto yra stipriau ar silpniau redaguotas ChNT tekstas. Iš 23 Evangelijos pagal Matą eilučių Bythnerio Naujajame Testamente 19 yra akivaizdžiai sureduotos S. Chylinsko vertimo eilutės.

Verta pridėti, jog „redagavimo sistemos“ nebuvo laikytasi griežtai: Bythnerio vertime telieka nekirčiuotų enklitikų daugelyje vietų, vienur kitur liko ir postpozicinių vietininkų.

Redaguojant atskiras Chylinsko formuluotes buvo panaudotos Villento Evangelijų ir epistolų (VEE) formulotės, pvz., „nemaž n'esi mažiasne“ (ChNT), „nieku budu ne essi mažiausia“ (VEE), „nieku budu essi Mažiausis“ (BtNT).

Pranešime bus aptariamas Bythnerio NT teksto santykis su Chylinskio NT ir kitais galimais Bythnerio NT šaltiniais (Villento Evangelijomis ir epistolomis bei Bretkūno NT vertimu).

BRONIUS MASKULIŪNAS

Šiaulių universitetas
maskuliunas@su.lt

Atributinės konstrukcijos Jokūbo Morkūno „Postilėje“

Pranešime aptariamos atributinių konstrukcijų vartojimo ypatybės didžiausioje publikuotoje XVI a. lietuviškoje knygoje – 1600 m. Vilniuje išėjusioje vadinamojoje Morkūno *Postilėje*. Tai lenkiško Mikalojaus Rėjaus pamokslų rinkinio vertimas į lietuvių kalbą. Kadangi vertėjas nėra tiksliai žinomas, prie knygos pavadinimo paprastai pridama ją išleidusio spaustuvininko Jokūbo Morkūno pavardė.

Atributinio junginio dėmenys yra susiję derinimo arba valdymo santykiu. Pirmu atveju turimi junginiai su derinamuoju, antru atveju – su nederinamuoju pažyminiu. Derinamieji pažyminiai reiškiami būdvardžiais, įvardžiais, skaitvardžiais, dalyviais, o nederinamieji – daiktavardžio ar įvardžio genityvu. Abiejų šių tipų konstrukcijos analizuojamos pasitelkiant Morkūno *Postilės* medžiagą. Aptariama žodžių tvarka konstrukcijose, prepozicinio ir postpozicinio pažyminių vartojimo atvejai.

Atskiras dėmesys skiriamas gana nenuosekliam ir eklektiškam derinamųjų junginių atskirų dėmenų derinimui aptarti: ne vienu atveju skiriasi pažyminio ir pažymimojo žodžio giminė, skaičius ar linksnis. Ypač tai akivaizdu kalbant apie sudėtingas atributines konstrukcijas.

Kadangi *Postilė* yra vertimas iš lenkų kalbos, aptariamos lietuviškos konstrukcijos yra lyginamos su atitikmenimis lenkiškame tekste, žiūrima, kur versta pažodžiui, o kur lietuviški junginiai yra autentiški, nesutampantys su originalu. Aiškinamasi, ar tokiais atvejais verčiamas tekstas perteikiamas tinkamai, ar neiškraipoma originalo mintis.

Morkūno *Postilės* atributinių konstrukcijų duomenys lyginami su kitų senųjų lietuvių raštų medžiaga, ieškoma bendrų dėsningumų ir tik šiam rašto šaltiniui būdingų specifinių dalykų.

RENĀTE MISEVIČA-TRILLIČA

Latvijas Universitāte
m.renate@gmx.net

Kultūras reālijas 17.-19. gadsimta poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcās

Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas ir viena no latviešu-poļu kontaktu izpausmēm. Tās ir ne tikai praktiski līdzekļi valodas apguvei, bet arī sava laika cilvēku pieredzes, zināšanu un priekšstatu par pasauli avots, kur zināmā mērā tiek atspoguļotas ārpusvalodas dzīves reālijas.

Referātā tiks analizēta kultūrmarķēta leksika no trijiem poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām: Georga Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīcas (1683), Jana Karigera poļu-latviešu vārdnīcas (18. gs. sākums) un Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīcas. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu vienotā iezīme ir to kopīgais pamats (Gžegoža Knapska (*Grzegorz Knapski*) *Thesaurus Polonolatinograecus* un Konstantīna Sirvīda poļu-latīņu-lietuviešu vārdnīcas trešais izdevums) un savstarpējā atkarība, kā arī autoru piederība noteiktai sabiedrības kārtai – garīdzniecībai. Galvenās atšķirības ir sastādīšanas laiks un apjoms, kā arī mērķvalodas ekvivalentu semantika un struktūra. Atšķirīga ir arī vārdnīcu autoru attieksme pret ekstralingvistisko realitāti.

Poļu-latviešu vārdnīcu pirmavots – Gžegoža Knapska *Thesaurus* – ir normatīvās leksikas sinhrons atspoguļojums, fiksēta 17. gs. valoda ar visām tai raksturīgajām reālijām, kas lietoja Žečpospolitais izglītotākie iedzīvotāji. Tajā fiksētās reālijas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu autoriem bija saprotamas un tuvas atšķirīgās pakāpēs. Elgers, pārņemot Gžegoža Knapska vārdnīcas leksiku, saglabā hronotopisku aktualitāti: vārdnīcu sastādīšanas laiks un vieta ir samērā tuvu, un tajās ietvertā leksika ir aktuāla šī kultūras telpā. Elgera vārdnīcā parādās šķirkļi, kas saistīti ar valsts iekārtu, armiju, tiesu sistēmu, kura viņa laikā vēl darbojās Inflantijas vojevodistē. Kurmins pārņem no Elgera vārdnīcas gandrīz visus šķirkļus, kaut gan no Knapska un Elgera vārdnīcu tapšanas līdz Kurmina vārdnīcas iespēšanai pagāja vairāk nekā 200 gadi, mainījās politiskā situācija tagadējā Latgales teritorijā, kas izraisīja pārmaiņas visās sabiedrības dzīves jomās. Kurmins dublē iepriekšējo laikmetu vārdnīcas, neņemot vērā pārmaiņas administratīvajā un kultūrsociālajā sfērā. Tāpēc viņa darbā ir arī krietni vien vairāk aprakstošo definīciju, transliterācijas paņēmieni, fonētiskas adaptācijas, kas varētu liecināt par retu semantizējamo vārdu izmantošanu Vitebskas guberņas teritorijā 19. gs. Apšaubāma šķiet to aktualitāte vēsturiskajā un kultūras kontekstā, kā arī to nozīme faktiskajā runas lietojumā, savukārt uz aktuālo politisko situāciju vārdnīcā ir tikai dažas norādes semantizējošajā daļā.

Jans Karigers sastāda vārdnīcu, ņemot vērā pragmatisko aspektu. Autors izslēdz no vārdnīcas leksiku, kas viņa laikmetā zaudējusi aktualitāti – galvenokārt militāro un administrācijas terminoloģiju. Kaut arī viņš pieder garīdznieku kārtai, baznīcas hierarhijai un kulta priekšmetiem netiek atvelēta nozīmīga vieta vārdnīcā. Turklāt Karigers gandrīz pilnā apjomā (salīdzinot ar Elgera vārdnīcu) un attiecīgi procentuāli vislielākajā apmērā saglabā leksiku, kas saistīta ar ģimeniskām attiecībām, reliģiju un morāli. Tādējādi vārdnīcas pasaule nav apgrūtināta ar nepazīstamām, nepārtulkojamām un attiecīgi nevajadzīgām reālijām.

Salīdzināšanai referātā tiks prezentēts Antana Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas (1875) leksiskais sastāvs. Autors savāca leksiku, kas lietoja Telšu apriņķa Alsēdžu (*Alsédžiai*) draudzē (Kaunas guberņa) dzīvojošie latvieši. Vārdnīcā ietverts plašs leksikas slānis ar kultūras konotācijām, kas saistītas ar latviešu zemnieku dzīvi.

DALIA PAKALNIŠKIENĖ,
DALIA JAKULYTĒ,
NATALIJA JUŠČENKO

Klaipėdos universitetas

dalia.pakalniskiene@gmail.com, dalija333@gmail.com, nataly@ik.ku.lt

Senujų raštų morfologijos informacijos sistemos taikymas: „Knygos nobažnystės“ veiksmožodis

Pranešime pristatoma kuriama informacinė sistema senųjų rašytinių šaltinių morfologijai tirti (Sermis). Šios sistemos prototipas – duomenų bazių valdymo sistema *MS Access* realizuota senųjų raštų morfologijos duomenų bazė (sudarytoja – D. Jakulytė). Siekiama sukurti tokią informacinę senųjų raštų kalbos sistemą, kuri apimtų įvairius senųjų raštų kalbos šaltinius – tekstus, žodynus, žodžių registrus, indeksus, – ir kartu būtų įrankis duomenims įvesti, kalbinėms ypatybėms žymėti, medžiagai atrinkti, rūšiuoti ir statistiškai apdoroti. Sukūrus naudotojų sąsają ir teisių sistemą toks įrankis sudarytų sąlygas komandiniam mokslininkų grupės darbui su bendrai naudojamu senųjų raštų šaltiniu.

Į *Sermį* sukelti *Knygos nobažnystės* duomenys ir kuriamas veiksmožodžio morfologijos modulis. Aptariami žymėtini veiksmožodžių atributai: forma, struktūra, kaitybos tipas, (sintaksinė) semantika ir kt. Atliekamas bandomasis veiksmožodžio morfologijos tyrimas – sužymimi ir apžvelgiami *Knygos nobažnystės* intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmožodžiai.

LINA PLAUSINAITYTĖ

Vilniaus universitetas
lina.plausinaityte@flf.vu.lt

Vokiškų ir lietuviškų patarlių santykiai Brodovskio žodyne

Vienas iš rankraštinio Brodovskio žodyno (1713–1744) bruožų – gausiai pateiktos lietuviškos ir vokiškos patarlės, atliekančios žodyno straipsnių iliustracijų funkciją. Dalis lietuviškų patarlių pateikiamos kaip vokiškų patarlių, iliustruojančių lemos žodį, atitikmenys, kitos iliustruoja lietuviškus lemos atitikmenis ir yra pažodžiui išverstos į vokiečių kalbą, vokiškai paaiškintos arba joms parinktas vokiškas patarlės atitikmuo. Pranešime smulkiau aptariami Brodovskio žodyno vokiškų ir lietuviškų patarlių santykiai. Remiantis vokiškų ir lietuviškų patarlių struktūrine ir reikšmės analize, siekiama nustatyti, kurios lietuviškos patarlės galėtų būti laikomos visiškai originalioms, o kurios turi daugiau ar mažiau ryškiai pastebimų ryšių su vokiškais atitikmenimis ir turėtų būti laikomos skolintomis.

ILMĀRS POIKĀNS

LU Matemātikas un informātikas institūts
ilmars.poikans@lumii.lv

Latviešu valodas vēsturiskas vārdnīcas izveide TshwaneLex* sistēmā

Ja vārdnīca tiek veidota, izmantojot teksta redaktoros vai maketēšanas programmas, tad rodas pieraksta un formatējuma konsekvences problēmas, it sevišķi, ja vārdnīcas veidošanās piedalās vairāki cilvēki – sīkas atšķirības formatējumā, neuzmanības kļūdas struktūrā. Taču šādas pieejas lielākais trūkums ir šķirkļa struktūras informācijas zaudēšana. Lai arī ir iespējams apstrādāt formatētu tekstu un automātiski iegūt strukturētu informāciju par šķirkli, tomēr tas ir ļoti darbietilpīgs un kļūdu pilns process.

Ja tiek saglabāta šķirkļu strukturālā informācija, tad veidotāji var automātiski datus pārbaudīt, pārveidot un iegūt jebkuru nepieciešamo izejas formatējumu. Pastāv variants jau sākotnēji marķēt katra šķirkļa struktūru tekstā ar speciāliem simboliem vai tagiem, taču tas ir lietotājiem neērts un apgrūtinošs darbs, kurā var ļoti viegli ielaist kļūdas.

Taču vispiemērotākais līdzeklis vārdnīcas izveidei ir specializēta programma, kas saglabā vārdnīcas šķirkļu strukturālo informāciju, validē dažādu lauku vērtības, samazinot iespēju kļūdīties. Viens no variantiem ir TshwaneLex sistēma. Šīs sistēmas priekšrocības:

Plaši konfigurējama, lai pielāgotu konkrētās vārdnīcas izstrādei un formātam;

Draudzīga lietotājam – nav nepieciešama ilga apmācība;

Daudzlietotāju režīms – nav problēmu ar vairāku cilvēku darba apvienošanu;

Tūlītējs šķirkļa attēlojuma priekšskats;

Datu eksports uz XML un HTML.

Referātā tiks apskatīta iegūtā pieredze, sastaptās problēmas un iespējamie risinājumi, izmantojot TshwaneLex sistēmu, kura tiek izmantota Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas izveidē.

* TshwaneLex – <http://tshwanedje.com/tshwanelex/>

KRISTINA RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas
kristina.rutkovska@gmail.com

Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ lenkiškoji teksto dalis

Konstantinas Sirvydas labiausiai žinomas mokslo visuomenei visų pirma dėl savo leksikografinių darbų. Paskutiniu metu buvo tiriama ir jo žodynų lenkiškoji dalis, aptarti leksikos atrankos kriterijai pagal Grzegorz Knapksio *Thesaurus polonolatio graecus*, pateikta lenkų–lotynų kalbų žodyno *Dictionarium Polonolatinum*, išleisto Varšuvoje 1641 m., filologinė ir lingvistinė analizė (LLP3). Išsamesnio mokslininkų dėmesio susilaukė ir Sirvydo pamokslų santraukos (homilijos), aiškinančios Biblijos tekstą, *Punktai sakymų* (1629; 1644). Šis veikalas yra rengiamas spaudai ir 2016 m. turėtų pasirodyti jo mokslinis kritinis leidimas. Jau išspausdinti ir pirmieji straipsniai, kur keliami šio pamokslų rinkinio originalumo klausimai, išskirti jo pagrindiniai teksto sluoksniai, aptarti struktūros ypatumai (Vasiliauskienė, 2013a,b; Rutkovska 2013).

Sirvydo „Punktai sakymų“ – tai trikalbis XVII a. jėzuitų raštijos paminklas, kuriame atspindėta daugiakultūre LDK tradicija. Knygoje šalia pirmųjų originalių lietuviškų pamokslų teksto lygiagrečiai pateikiamas jų vertimas į lenkų kalbą, o knygos parašėse dedamos biblinės citatos lotynų kalba ir lotyniški punktų bei papunkčių pavadinimai. Pamokslų lietuviškos dalies kalbos tyrimas turi didžiulę reikšmę lietuvių kalbos ir kultūros raidai, bet knygos teksto struktūros ir turinio visumos suvokimui svarbios yra ir kitos jos sudedamosios dalys, parašytos lenkiškai ir lotyniškai. Jos reikalingos atidaus tyrimo ir glaudaus siejimo tarpusavyje. Lietuviškas tekstas visiškai atsiskleidžia ir tampa ypač vertingas tik susiejus jį su lenkišku ir lotynišku tekstu.

Lenkų, kaip ir lietuvių kalbos, tekstas Sirvydo pamoksluose susideda iš trijų svarbiausių sluoksnių: a) evangelijų ištraukų (perikopių), einančių prieš pamokslų santraukų tekstą; b) bibliinių ir kitų citatų pačių pamokslų tekste; c) pamokslų teksto. Pranešime bus bandoma išsamiau panagrinėti lenkiškos dalies bibliinių citatų sluoksnį ir paieškoti sutapimų (arba skirtumų) su J. Vujeko Biblijos vertimais. Tuo bus siekiama atsakyti į klausimą, kiek savarankiškas buvo Sirvydas cituodamas Bibliją lenkų kalba, koku mastu jis pasinaudojo jau esančiais Biblijos vertimais į lenkų kalbą. Taip pat bus analizuojamas ir Sirvydo autorinis tekstas, siekiant nustatyti jo vertimo iš lietuvių kalbos į lenkų kalbą principus. Ypatingas dėmesis bus atkreiptas į leksiką, gramatines konstrukcijas ir žodžių tvarką.

Bibliografija

Leksikografija ir leksikologija 3. Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius, 2013, LKI.

Vasiliauskienė Virginija, 2013a, Citatos ir jų identifikavimo būdai Konstantino Sirvydo „Punktuose sakymų“. – Meno istorija ir kritika, t. 9, 15–29.

Vasiliauskienė Virginija, 2013b, O tekście i źródłach „Punktów

Kazań“ Konstantego Szyrwida. – Acta Baltico-Slavica, t. 37, 141-150.

Rutkovska Kristina, 2012, Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“ (1629, 1644): išsamių tyrinėjimų pradžia. – Lituania, t. 58, Nr. 4(90), 309–319.

VILIJA SAKALAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
vilija.sakalauskiene@lki.lt

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas
z.sawan@wp.pl

Dvikalbiai žodynai kaip kultūriniai tekstai (remiantis kunigo Antano Juškos XIX a. žodynais)

Tyrimo objektas – XIX amžiaus dvikalbiai lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų žodynai, kuriuos suvokiame kaip savotiško kultūrinio teksto, akumuliojančio savyje etnolingvistinę informaciją, svarbią tiek lituanistams, tiek ir lenkų kalbos tyrinėtojams, atmainą (žr. Sakalauskiene, Sawaniewska-Mochowa 2014). Dvikalbis žodynas etnolingvistams – tai šaltinis, kuriame aiškiai matyti du pasaulio suvokimo būdai: individualus leksikografo suvokimas ir kolektyvinis kalbinės–kultūrinės bendruomenės suvokimas (Chlebda 2010: 203). Remiantis Antano Juškos leksikografinio pali-kimo pavyzdžiais, pranešime analizuojama, ar lietuvių ir lenkų kalbos leksika, sudaranti dvikalbių žodynų makro- ir mikrostruktūrą, leidžia rekonstruoti bendrą to laikotarpio Lietuvos gyventojų mentalitetą, o gal ji atskleidžia du skirtingus (lietuvio ir lenko) pasaulio suvokimo būdus, kurie slypi kituose pragmatiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose. Pranešime išsamiai nagrinėjami tų kalbų (lietuvių ir lenkų) klodai, glūdintys A. Juškos žodynuose, kuriuose atsispindi ŽMOGAUS konceptualizavimas, jo kūniškumas, psichika, emocijų raiška, santykiai su kitais/svetimais, religijos ir papročių kontekstai.

Literatūra

Chlebda W. 2010: W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej. – Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu. Redakcja naukowa W. Chlebda. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 201–208.

Sakalauskiene V., Sawaniewska-Mochowa Z. 2014: Filologia a tożsamość. Dwugłos polsko-litewski o ks. Antonim Jusz-

kiewiczzu, twórcy słowników przekładowych [Filologija ir tapatumas. Dvikalbis dialogas apie kunigą Antaną Jušką, verstinių žodynų kūrėją]. – Acta Baltico-Slavica 38, 108–125. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/article/view/abs.2014.001>

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Klaipėdos universitetas
sidabra@takas.lt

Kai kurios „Kūdikių prieteliaus“ žodyno ypatybės

1795 metais Karaliaučiuje, Hartungo spaustuvėje, išleistas „Kūdikių prietelius“ tapo pirmuoju pusiau pasaulietiniu skaitiniu vadovėliu lietuvių kalba. Tai buvo Frydricho Eberhardo von Rochovo (*Friedrich Eberhard von Rochow*) parengto vokiško skaitinių vadovėlio „Der Kinderfreund“ (*Vaikų draugas*) vienos iš redakcijų vertimas, atliktas Kristijono Gotlybo Milkaus (*Christian Gottlieb Mielcke*). Vadovėlių sudarė penkios dalys: pagrindinė dalis (178 tekstiniai vienetai) ir keturi priedai (*pridėjimai*). Pagrindinė dalis iš esmės yra sudaryta iš ugdomųjų pasakojimų etikos, bendruomeniškumo, švietimo, efektyvaus ūkininkavimo, karinės tarnybos, higienos, sveikatos, gamtos ir pasaulio pažinimo temomis, į pasakojimus įterpta 11 giesmių. Pirmąjį priedą sudaro šeši pasakojimai, kuriuose išdėstytos svarbiausios tikėjimo tiesos, antrąjį – 14 pasakojimų apie gamtos reiškinius, trečiojoje dalyje aiškinamasi tikrai krikščioniško elgesio samprata, o ketvirtasis priedas iš esmės yra nedidelis, 25 giesmių, giesmynėlis. Taigi iš viso „Kūdikių prieteliuje“ yra skelbiami 188 prozos pasakojimai ir 36 giesmės.

F. E. von Rochowas skaitinių vadovėlius rašė orientuodamasis į to meto raštijos kalbą. Skaitytojui pažįstama, bažnyčioje per pamokslus, Biblijos skaitymus girdima kalba buvo viena iš šio autoriaus vokiškų vadovėlių populiarumo priežasčių. K. G. Milkaus vertimas šiuo požiūriu nenusileidžia originalui – „Kūdikių prieteliaus“ kalba atitinka bendrą to meto lietuvių raštijos kalbos lygį, lietuviško teksto vaizdas yra aiškus, apčiuopiamas, pulsuoja šnekamosios liaudies kalbos, kurią K. G. Milkus palyginti gerai mokėjo, gyvybe. Pranešime aptariama „Kūdikių prieteliaus“ vieta tuo metu besikuriančios pasaulietinės lietuvių raštijos procese, analizuojamos kai kurios vadovėlio žodyno ypatybės.

RENĀTE SILIŅA-PIŅĶE, ANTA TRUMPA

Latviešu valodas institūts
silaziile@gmail.com, antat@latnet.lv**Māras / Māras vārds latviešu valodas 16. un 17. gs.
tekstos un tā atspoguļojums topošajā “Latviešu valodas
vēsturiskajā vārdnīcā”: īpašvārdi un sugasvārdi**

Topošā “Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca” (LVVV) tiek veidota kā pilna tipa vārdnīca, un tajā paralēli sugasvārdu šķirkļiem tiek iekļauti arī īpašvārdu šķirkļi. Tā kā īpašvārdi lielākajā daļā gadījumu ir aizguvumi, to pierakstā atspoguļojas gan dažādu devējvalodu un starpniekkvalodu īpatnības, gan atšķirīgas adaptācijas pakāpes. Tas sarežģī šķirkļa vārdu izvēli un reizumis liek atkāpties no pašu vārdnīcas autoru pieņemtajiem šķirkļu veidošanas nosacījumiem. Referātā vispirms tiks aplūkoti īpašvārdi *Maria/Mahrija, Marja/Mahrja, Maŗa/Maŗa* un *Mara/Mahra*, to formu daudzveidība, rakstības īpatnības, lietojuma konteksts un hronoloģiskās robežas u. c. Jauna problēma vārdnīcas autoru darbā ir vārdu savienojumu un vārdkopu nošķiršana un to atspoguļošana vārdnīcā, jo šajos šķirkļos bija jāpārkāpj īpašvārdu robežas un jāpievēršas arī sugasvārdiem, kuru pamatā ir sakne *mār-/mār-*. Tie latviešu valodas senajos tekstos ir sastopami kopš 17. gs. līdz ar pirmajiem leksikogrāfiskajiem avotiem.

Tā kā latviešu valodas 16.-17. gs. tekstos nereti gan vārdkopas, gan salikteņi var tikt atveidoti ar biedruzīmi (piemēram, *Širds=Puķķiht’* ‘sirdpuķīte’ un *puķķu=lauks* ‘puķu lauks’), tad LVVV šķirkļu uzbūves kontekstā problemātiska ir to nošķiršana. Blakus nepārprotamām stabilajām vārdkopām *Mārjas pīnes, Mārās rutki, Mārās puķītes*, ir sastopami arī iespējamie salikteņi *mārapīnes* un *mārarutki/māŗarutka*. Salikteņu un vārdkopu nošķiršanā galvenais kritērijs ir pirmā komponenta galotne. Gadījumos, kad lietojums ar biedruzīmi sakrīt ar vārdkopas locījuma formu, šāds lietojums tiek uzskatīts par vārdkopu. Rakstot LVVV šķirkļus, šādi gadījumi tiek nošķirti, proti, *mārarutki* un *māŗarutka* ir sugasvārdu šķirkļi, savukārt *Mārās rutki* ir stabils, īpaši skaidrojamais vārdu savienojums šķirkļos *Māŗa* un *rutki*. Līdz ar to “Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā”, balstoties uz “Latviešu valodas seno tekstu korpusu”, ir izšķirti šādi sugasvārdu šķirkļi ar *mār-/mār-*: *mārapīnes, mārarutki, māŗarutka*.

Tā kā gan šie sugasvārdi, gan tiem atbilstošās vārdkopas latviešu valodas senajos tekstos pirmo reizi ir minētas aptuveni vienā laikā – vai nu G. Manceļa 1638. g. vārdnīcā *Lettus* vai K. Fīrekera 17. gs. vidus latviešu-vācu vārdnīcas manuskriptā, tad īsti nav iespējams pateikt, kurš lietojums – salikteņa vai vārdkopas – ir senāks. Iedziļinoties minēto vārdu cilmē, tomēr šķiet, ka lielākoties vārdkopas, kurās skaidri saskatāms *Mārās* vārds, ir jaunākas par salikteņiem un ir tautas etimoloģijas rezultāts. Lai arī visos šajos sugasvārdos un vārdkopās ir sakne *mār-*, tomēr katram gadījumam ir sava cilme un lielākoties tā nav saistīta ne ar *Māru*, ne *Māŗu*, ne *Mariju*.

INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ

Vilniaus universitetas
inga.strungyte@flf.vu.lt

Ar trys anoniminės giesmės surinkimininkų giesmyne *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pfalmai (1817)* susijusios su Gotfrydo Ostermejerio giesmynu *Giesmes šwentos Bažnycoje ir Namej' giedojamos (1781)*?

1. Mažajoje Lietuvoje XVIII amžiaus antrojoje pusėje evangelikų liuteronų tikėjimą išpažįstantys lietuvininkai pradėjo rengti privačias namų pamaldas, vadinamus *surinkimus*, kuriuose ypatingas dėmesys buvo skiriamas giedojimui ir maldai. XIX amžiuje išplitus surinkimams, atsirado poreikis išleisti namų pamaldoms giesmyną. 1800 metais Karaliaučiuje pasirodė Endriko Mertikaičio, pasauliečio, surinkimų pamokslininko (vad. *sakytojo*), buvusio Prūsijos kareivio iš Pakalnės pirmasis surinkimininkų giesmyno leidimas (jis aprašytas pagal šaltinius). Paklausaus giesmyno leidybos ėmėsi naujos spaustuvės Tilžėje įkūrėjas Heinrichas Postas. Antrąjį to paties Mertikaičio parengtą leidimą, pavadintą *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pfalmai*, išleido 1817 metais (toliau – *MerG*).
2. Šis nedidelės apimties veikalas (146 giesmės) iš dalies yra kompiliacinis: 49 giesmės originalios, kitos – vertimai iš vokiškų originalų. Dalis verstų ir originalių giesmių (iš viso 52) tiesiog perimta iš lietuviškų šaltinių. 50 giesmių (žinomų to meto kunigų Gotfrydo Ostermejerio, Kristijono Lovyno ir Povilo Šrederio) perspausdinta iš 1781 metais išleisto, bet iki šių neišlikusio Ostermejerio giesmyno *Giesmes šwentos Bažnycoje ir Namej' giedojamos (1781)* (plačiau Strungytė-Liugienė 2014, 39–48). Mertikaičio giesmyno sąsają su Ostermejerio giesmynu liudija ne tik antriniuose šaltiniuose pateikiama informacija (Milkaus pastaba 1806 metais išleisto giesmyno prakalboje). Reikšmingų ir svarbių duomenų pateikia ir giesmių kalbos tyrimai. Dvasininkų (t. y. Gotfrydo Ostermejerio, Povilo Šrederio ir Kristijono Lovyno) giesmių rašyba, fonetika ir morfologija remiasi Ostermejerio gramatikoje (1791) aprašytais principais. Kitoje giesmių grupėje – pasauliečių Mertikaičio, Jurkšaičio, Demkio ir anoniminių autorių verstose ar kurtose giesmėse – rašyba labiau fonetinė, variantiškesnė, esama šnektos ypatybių (plačiau žr. Strungytė-Liugienė 2014, 53–70).
3. Keliama hipotezė, kad trys anoniminės giesmės *MerG* „Mans Jezau, kurs pirm Smerczo“ (64, nr. 30, vok. J. J. Rambacho originalas „Mein Jesu, der Du vor dem Scheiden“), „Jau, Jezau, atsigult noredams“ (65, nr. 31), „Žmonu Waikai, apdumokit Gala sawo“ (250, nr. 104) galėtų būti susijusios su Ostermejerio giesmynu (1781). Pažymėtina, kad giesmių minėtais pavadinimais nebuvo XVIII amžiuje spausdintuose lietuviškuose Adomo Meisnerio, Bernardo Andersono, Dovydo Gotfrydo Zudnachovijaus ir Kristijono Lovyno giesmynečiuose (žr. Ostermeyer 1793, 151–152) ir bažnytiniuose to meto Mažosios Lietuvos giesmynuose.
4. Į akis krinta anoniminėse giesmėse vartojamos rašybos ir morfologijos ypatybės, kurios pasižymi formų pastovumu, mažesniu polinkiu į variantus, tarminių elementų nebuvimu. Kitaip sakant, giesmės skirtingos dvasininkų giesmių grupei (Strungytė-Liugienė 2014, 71–74).
5. Anoniminių giesmių ortografijos ypatybės sutampa su dvasininkų giesmių ypatybėmis. Štai keletas jų:
 - Šiose giesmėse gana nuosekliai laikomasi principo didžiųjų raidžių rašybą taikyti tik daiktavardžiams, išskyrus išimtinus atvejus.

- Vartojama to meto gramatikose rekomenduota prieviksnių rašyba. Antrasis dvibalsio dėmuo yra *y*, o ne *i*, (plg. *Menkay* 65, *amžinay* 66, *ilgay* 250, *tankiey* 251).
 - Anoniminėse giesmėse užfiksuotos iš kilmės rašomos liepiamosios nuosakos sg. ir pl. formos, pvz.: *dengk* 66, *pafielgkite* 252, *wengkime* 255, *elgkimes* 255, *begkim* 255. Tokia rašyba pasižymi dvasininkų tekstai, tačiau ji neužfiksuota pasauliečių giesmėse.
6. Giesmių morfologijos ypatybės artimos dvasininkų giesmių grupės tekstams. Štai keletas jų:
- Vyriskosios giminės įvardžiuotinių būdvardžių, dalyvių nom. pl. galūnėje yra *-ji*, plg.: *Paikieji* 250, *Durnieji* 250, *nelabieji* 250, *mielieji* 252, *Sergantieji* 251. Su *-jie* ir *-je* (plg. *Aklejie* 263, *Szwenteje* 271), užfiksuotų pasauliečių tekstuose, nepastebėta.
 - *ā* kamieno daiktavardžių vyriskosios giminės dat. pl. galūnėje turimas *-iemus*, plg. *Seniemus* 251, *Smer-telnievus* 251. Su galūne *-ims* atvejų (plg. *Paikims* 198, *mažims* 271), rastų pasauliečių giesmėse, nėra.
 - Savybinių įvardžių ir *i* kamieno daiktavardžių iness. sg. galūnėje yra *-ije*, *-ij'*, plg.: *Smertije* 251, 252, 253, *Szirdij'* 66, *tawije* 66. Pavyzdžių su *-i(e)je* nerasta, plg. pasauliečių *Szirdieje* 48, *Aufieje* 291, *ugniej* 262.
 - Tekstuose nėra vardažodžių iness. sg. ir veiksmažodžių praes. 3 ir praet. 3 trumpinimo, kuris užfiksuotas pasauliečių giesmėse, plg. *Sermego* ‚sermėgoje‘ 104, *Bazniczo* ‚bažnyčioje‘ 58, *waito* ‚vaitoja‘ 2, *Atjo* 2 ‚atjojo‘.

Išvada: 1) Anoniminių giesmių autoriai ir vertėjai buvo raštingi žmonės, perpratę to meto oficialiosios rašomosios kalbos polinkius; 2) giesmių ortografijos ir morfologijos ypatybės atitinka dvasininkų Ostermejerio, Lovyno ir Šrederio tekstų ypatybes. Taigi giesmes „Mans Jezau, kurs pirm Smerczo“, „Jau, Jezau, atfigult noredams“, „3monu Waikai, apdumokit Gala fawo“ Mertikaitis su menkais redakciniais įsikišimais galėjo perimti iš Ostermejerio giesmyno, nors neatmestina, kad tekstus surinkimininkų giesmyno sudarytojui galėjo įteikti ir mums nežinomi dvasininkai.

Šaltiniai ir literatūra

Strungytė-Liugienė Inga, 2014: *XIX amžiaus pirmosios pusės surinkimininkų giesmynų istorija (genezė ir kalba)*, daktaro disertacija.

MerG – [Kristijonas Endrikis Mertikaitis,] *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pfalmi, kuros ikšolei kaip po wiena kaip ir po kelles, i mažas Knygeles Surašytas Buwa, Dabbar alle wienas Knygas furinktas ir pagal norejima kelliu Nūbaznu Dušiu i Druka Padūtas. Antrū kartū Išpauftas. Tilžė, 1817.*

Raštą išspauftas prie Endrikis Pofit Karališkis Druckorus ir Knygininkas. LNB RKRS: A4/817.

[Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergefchichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Paftore feniore und der Kōnigl. Deutfschen Gefellfchaft zu Kōnigsberg Ehrenmitglied. Kōnigsberg, gedruckt mit Driefftfschen Schriften. 1793.*

GIEDRIUS SUBAČIUS

Čikagos Ilinojaus universitetas
subacius@uic.edu

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834) ortografijos raiška

1825 metais persikėlęs į Rygą, jau nuo 1827–1828 metų Daukantas ėmė raiškiai modifikuoti savo Vilniaus periodo rašybą, iš dalies taikydamasis prie Rytų Prūsijos lietuviškų raštų (ypač Liudviko Rėzos 1818 m. išleistų Kristijono Donelaičio *Metų*).

Po to apie 1828–1834 m. rašytos *Istorijos žemaitiškos* (*IŽ*; LLTIB, F. 1 – SD 2) rankraštis, ankstyviausias iš išlikusių didelės apimties (553 lp. = 1106 psl. *in folio*) Daukanto autografo, yra tam tikra jo ortografinės minties ir įgūdžių transformacijos laboratorija. *IŽ* tekste atsispindi užsitęsę Daukanto svarstymai, neryžtingumas, persigalvojimas, sugrįžimas prie atmetusių raidžių, apskritai grafikos svyravimai.

Pavyzdžiui, viena fonetinė pozicija reikšta ypač įvairiai, kelis kartus keičiant nuostatas. Tai pozicija, kurioje vak. aukštaičiai turi trumpą [i], o Daukanto šnekta – paplatėjusį [e]; Daukantas ją žymėjo 4 grafiniais variantais: <y, i, e, e>. Kamienuose tarpusavyje konkuravo 3 raidės: <i, e, y>, o galūnėse – kitos 3: <e, e, y>. Nežymėtasis narys kamienams buvo <i>, o galūnėms – <e> (<e, y> buvo žymėti nariai abiem pozicijoms).

Taip pat *kamienuose* buvo bent 3 tos pozicijos grafinės raiškos lūžiai (ryškesni keitimai):

1) <e, y> → <i> l. 8r–13r; 2) <i> → <y> l. 31v–37r; 3) <y> → <i> l. 399v–432v.

Galūnėse – net 4 lūžiai:

1) <e, e> → <e> l. 13r–15r; 2) <e> → <e, y> → <e, e> l. 31r–43v; 3) <e, e> → <e, e, y> l. 319r; 4) <e, e, y> → <e, e> l. 421v.

Tokia įvairovė panaši į ne visada kontroliuojamus minties ar patirties impulsus, inovacijos ir įgūdžių susitelkimus. Daukantas perrašinėjo *IŽ* tekstą nuolat, gal net kasdien, tokiu būdu jo minties susvyravimai neretai tapo užregistruoti rašto sraute. Ir nors tai raštas, ortografija, ji iš dalies primena sociolingvistų tiriamą *tebevykstantį kalbos kitimo procesą* (*language change in progress*): tik kinta ne fonemos, o grafemos.

Tokiame sraute kartais galima aiškiai išskirti senos ortografijos (rankos įgūdžio, rašymo inercijos) atvejus nuo naujos, apsispręstos, sąmoningai pasirinktos rašybos. Gana paprastas, daug mažiau variantų už turintis rašybos keitimo atvejis būtų savybinio įvardžio *savo* žymėjimas: *IŽ* pradžioje yra tik triraidis *saô*, pabaigoje – tik keturraidis *sauo*. Konkrečiau: iki l. 251r imtinai rašyta *saô*, o nuo l. 258v – tik *sauo*. Tarp šiųdviejų *IŽ* vietų yra 7,5 lapo (15 psl.) atkarpa (l. 251v–258r), kurioje vartojamos abi raiškos; tos atkarpos variantą *saô* galima žymėti kaip inercinį (nežymėtąjį narį), o *sauo* – kaip sąmoningą (žymėtąjį).

Ir kiti *IŽ* rašybos svyravimai nėra sukoncentruoti vienoje ar keliose vietose, jie gana nenuspėjamai pasklidę po rankraščio visumą. Ieškoti Daukanto rašybos vienodinimo (bendrinimo, norminimo) ideologijos reikštų prieštarauti *IŽ* faktams.

MINDAUGAS ŠINKŪNAS

Lietuvių kalbos institutas
 mindaugas@lki.lt

Knygos nobažnystės autorystės problemos (ortografijos tyrimas)

1653 metų *Knygos nobažnystės* pratarinėje nurodytos keturios rengėjų pavardės: Steponas Jaugelis Telega parengęs „Psalmyną su giesmėmis“, Samuelis Tomaševskis pritaikęs jas „prancūziškoms melodijoms ir gaidoms“, Samuelis Minvydas ir Jonas Božimovskis rūpinęsi postile, pasija, maldynu ir katekizmu. Jūdviejų indėlis smulkiau nedetalizuotas.

Antanas Jakulis pagal kai kuriuos rašybos, morfologijos ir leksikos skirtumus nustatė, kad visas maldynas (KNM), pasija (KNSE 263–285) ir postilės vidurinioji dalis (KNSE 77₁₈–244₆) versta vieno vertėjo (tikėtina – Božimovskio), o postilės pradžia ir paskutiniai penki pamokslai – kito (tikėtina – Minvydo). Pasitaikančias išimtis jis aiškino galimu vertėjų nenuoseklumu, ankstesnių raštų įtaka, redaktorių taisymais ir vertėjų bendradarbiavo galimybe (Jakulis 1982, 117–118). Dalia Jakulytė atkreipė dėmesį ir į pamokslų stiliaus skirtumus (Jakulytė 2005, 112–113).

Jakulio nustatyta, kad rengiant *KNSE* perikopes galėjo būti pasinaudota kažkuriuo Jaknavičiaus evangelijų leidimu (lyginta su 1647 m. JE leidimu): „Įvairiausių sutapimų su [JE] labai daug pirmojoje [KN]SE pusėje (evangelijose, skirtose laikui nuo advento pradžios iki velykų) ir keturiose paskutinėse evangelijose. Vidurinės [KN]SE dalies (nuo 77 p.) evangelijos labiau skiriasi nuo visų ankstesnių redakcijų, nors ir jas rengiant, matyt, naudotasi [JE]“ (Jakulis 1984, 36). Greičiausiai ji versta iš Gžegožo Žarnoviečio postilės pasinaudojant Vilento vertimu (Jakulytė 2005, 114).

Tyrimu siekiama verifikuoti Jakulio nustatytą knygos dalių autorystę. KN skaitmeniniuose perrašuose atlikta fonemą /j/ žyminčių grafemų statistinė ir distribucijos analizė (Šinkūnas 2015). Keliami klausimai, ar nevienoda /j/ rašyba atspindi skirtingų vertėjų rašybos įpročius, ar buvo perimta iš vertimo šaltinio, perikopių šaltinio, o galbūt atsirado dėl spaustuvės korektorių.

Literatūra

- Jakulis Antanas, 1982: „Sumos Evangelijų‘ ir ‘Maldų krikščioniškų‘ autorystės klausimu“, *Baltistica* XVIII(2), 173–178.
- Jakulis Antanas, 1984: „Sumos Evangelijų‘ ir ‘Maldų krikščioniškų‘ ryšiai su ankstesniais lietuviškais raštais“, *Kalbotyra* 35(1), 31–41.
- Jakulytė Dalia, 2005: „Kai kurie ‘Sumos Evangelijų‘ ir ‘Maldų krikščioniškų‘ tarminiai skirtumai“, *Tiltai*. Priedas 26, 111–121.
- Šinkūnas Mindaugas, 2015: „Lietuvių ortografijos skirtumai katalikų ir evangelikų reformatų raštuose (XVI–XVII a.): priebalsio /j/ ir diftongų /ai/, /ei/ rašyba“, *Baltistica* (spausdinama).

FELIX THIES

Universität zu Köln
f.thies@gmail.com

Zur Definitheitskategorie im Altlitauisch am Beispiel von Daukšas Katechismus (1595) und Postille (1599)

Die grammatische Kategorie Definitheit und ihre Ausdrucksmittel im Standardlitauischen waren in jüngster Zeit Gegenstand einiger Untersuchungen (Holvoet/Tamulionienė 2006, Mikulskas 2006, Spraunienė 2008a, 2008b, Holvoet/Spraunienė 2012, vgl. auch Judžentis 2012:108ff. mit Lit.).

Eine umfassende Beschreibung der Situation im Altlitauischen (16.-17. Jh.), abgesehen von knappen und allgemeinen Darstellungen bei Schmalstieg 1988 und Baldauf 1967 zum Gebrauch der Pronominaladjektive, fehlt. Zwar gibt es zahlreiche Gemeinsamkeiten bei den einzelnen Autoren dieser Zeit und auch der Gegenwartssprache, allerdings auch erkennbare Unterschiede.

Ziel des Vortrags ist die Beschreibung der Kategorie "Definitheit" und ihrer Ausdrucksmittel in der Sprache Daukšas (DK und DP), sowohl in Hinblick auf den Einfluss der polnischen Vorlagentexte (denen eine direkte Entsprechung fehlt) als auch auf ihre spezifischen Besonderheiten im Vergleich mit dem Standardlitauischen und anderen Autoren dieser Zeit (Bretke, Sirvydas), basierend auf den im Rahmen einer Dissertation zur Syntax Daukšas durchgeführten Untersuchungen.

Literatur

- Baldauf, Lucia. 1967. *Der Gebrauch der Pronominalform des Adjektivs im Litauischen*. (Slavistische Beiträge 26). München: Otto Sagner.
- Holvoet, Axel & Birutė Spraunienė. 2012. "Towards a Semantic Map for Definite Adjectives in Baltic." *Baltic Linguistics* 3. 65–99.
- Holvoet, Axel & Aurelija Tamulionienė. 2006. "Apibrėžtumo Kategorija", in *Daiktavardinio Junginio Tyrimai*, 11–32. (Lietuvių Kalbos Gramatikos Darbai 4). Vilnius: Lietuvių Kalbos Institutas.
- Judžentis, Artūras. 2012. *Lietuvių Kalbos Gramatinės Kategorijos*. Vilnius: VU leidykla.
- Mikulskas, Rolandas. 2006. "Apibrėžiamųjų Būdvardžių Aprašo Perspektyva", in *Daiktavardinio Junginio Tyrimai*, 33–65. (Lietuvių Kalbos Gramatikos Darbai 4). Vilnius: Lietuvių Kalbos Institutas.
- Schmalstieg, William R. 1988. *A Lithuanian Historical Syntax*. Columbus: Slavica Publishers.
- Spraunienė, Birutė. 2008a. "Apibrėžtumo kategorija ir jos tyrimai lietuvių kalbotyroje", *Lietuvių Kalba* 2 (<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/13/121>).
- Spraunienė, Birutė. 2008b. "Paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių opozicija lietuvių kalboje kaip apibrėžtumo sistema", *Acta Linguistica Lithuanica* 59, 109–139.

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas
birute.triskaite@gmail.com

Dar kartą apie rankraščinio žodyno *Clavis Germanico-Lithvana* atribuciją

Mažojoje Lietuvoje parengto rankraščinio žodyno *Clavis Germanico-Lithvana* (LMAVB RS: F 137 13–14; toliau – *C*) atribucija tebėra galutinai neišspręsta problema. Pagal rankraščio popieriaus vandenženklis nustatytas *C* datavimas po 1680 metų (Drotvinas 1987) neginčytinas, tačiau XX amžiaus antrojoje pusėje įsitvirtinusi nuomonė, kad *C* – Žilių (Ragainės aps.) kunigo Frydricho Pretorijaus Vyresniojo (1624–1695) žodynas (Lebedys 1956; Drotvinas 1987, 1995), šio amžiaus pradžioje sulaukė argumentuotos kritikos (Schiller 2002), tad pastaruoju metu ši žodyną linkta laikyti anoniminiu. Grįžti prie *C* atribucijos klausimo pirmiausia skatina aplinkybė, kad Pretorijaus autorystė vis dėlto nebuvo nei įtikinamai įrodyta, nei tvirtai atmesta.

Pagrindinis būdas *C* kaip šaltinio sudarytoju identifikuoti, taigi kartu ir tradicinei nuomonei dėl šio rankraščio autorystės patvirtinti ar paneigti, yra rašysenos analizė. Ji tapo galima Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne, kur šiuo metu saugoma didžioji dalis buvusio Prūsijos valstybės archyvo Karaliaučiuje fondų, suradus Pretorijaus autografų – jais remiantis jo rašysena palyginta su *C* parengėjo. Rašysenos analizė leido konstatuoti, kad Pretorijus nėra šio žodyno sudarytojas. Tokią išvadą paremia ir vienas *C* sudarytojo naudotas žodyno papildymų šaltinis – 1701 metų Naujasis Testamentas (Schiller 2009), išleistas jau po Pretorijaus mirties (Pretorijus mirė 1695 metų vasario 27 dieną).

Pretorijaus autorystės atetezė tyrėjams kelia naują uždavinį – ieškoti anoniminio *C* sudarytojo. Jo identifikavimas, tikėtina, suteiktų galimybę patikimai žodyną lokalizuoti ir galbūt patikslinti datavimą. *C* parengėjo paieškų lauko ribas chronologinėje erdvėje brėžia pagal rankraščio popieriaus vandenženklis ir rėmimosi šaltinius nustatytas apytikslis žodyno atsiradimo laikas – XVII–XVIII amžiaus sandūra ar XVIII amžiaus pradžia. Geografinėje erdvėje paieškų orientyrai yra socialinė žodyno parengėjo aplinka ir žodyno kultūrinio funkcionavimo terpė. Artimai *C* sudarytojo socialinei aplinkai turėjo priklausyti Mykolas Engelis Jaunesnysis (apie 1650–1707) iš Tilžės ir Jonas Andrius Cezaris (apie 1650–1710) iš Katyčių (Tilžės aps.) – šių kunigų lietuviškų giesmių žodyno parengėjas buvo persirašęs ir įrišęs kartu su Danieliaus Kleino giesmynu *Naujos giesmių knygos* (1666) (Triškaitė 2010). Neseniai identifikuoti du pirmieji *C* pildytojai – Tilžės bažnytinės apskrities vyresnysis kunigas Frydrichas Selle (1658–1710) ir tilžėnas Petras Gotlybas Milkus (1695–1753) (Triškaitė 2013, 2014) – liudija ankstyvojo žodyno funkcionavimo erdvę. Visa tai *C* sudarytojo paieškas kreipia į XVII amžiaus pabaigos ir XVIII amžiaus pradžios Tilžės bažnytinę apskritį.

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universiteto biblioteka
viktorija.vaitkeviciute@mb.vu.lt

odio galia Baroko pamoksluose

Baroko epochoje ypač išpopuliarėjo pamokslo žanras, Tridento visuotiniam Bažnyčios susirinkimui (1545–1563) pasitelkus j kaip vieną svarbiausy priemony kovai su reformacija, taip pat kaip bd stiprinti kataliky tikjm. Pamokslo suklestjm lėmė ir retorikos vaidmens augimas. Retorikai i *ars persuadendi* (rodinjimo menas) pasikeitus i *ars bene dicendi* (gražaus kalbėjimo menas), buvo aktualizuota retorikos funkcija – *movere* (jaudinti, sužadinti jausmus) ir trečioji retorikos dalis – *elocutio* (stilius). Retorikai vis daugiau dėmesio skiriant stiliui ir sakymui, silpnėjo ryšys tarp *verbum* (odis) ir *res* (daiktas). odis buvo atlaisvinamas nuo savo reikšmės, ir jam galėjo būti suteikiamos naujos reikšmės siekiant ispdio ir ištaigos. Dėmesys stiliui, žodžio sureikšminimas paskatino koncepto teorijos formavimąsi, taikyt kuriant ne tik poeziją, bet ir pamokslus. Konceptas gali padėti atskleisti kalbin princip, kaip buvo konstruojamas Baroko pamokslas. Kita vertus, pamokslo konceptai – pagrindiniai retoriniai argumentai – dažniausiai yra ventojo Rašto filologin analizė ir interpretacija, tad Biblijos ivairi reikšmių atskleidimas, ištraukiant ir Antikos literatr, tarnavo tikinčiojo būties identifikacijai.

Koncepto teorij galima pasitelkti analizuojant lietuviy pamokslininko jzuito Konstantino Sirvydo (apie 1580–1631) pirmj originali lietuvisk postil *Punktai sakym* (I d. 1629, II d. 1644). Jos autorius kuria daugia-prasmius enkus, susijungianius i vien didel koncept – gyvenimo knyg, atskleidiani Dievo žodžio gali ir prasm. Sirvydo postil neatsiejama nuo ypač gausiai leistų tuo metu laidotuviy pamoksl lenkų kalba, kuriuose konceptas pasitelkiamas ypač isradingai. Vienas geriausi šios rūšies pamoksl pavyzdžių yra poeto, šios teorijos kūrėjo Lietuvoje, pamokslininko jzuito Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640) *Maralo lazda* (*Laska marszakowska*, 1635).

PĒTERIS VANAGS

Latvijas Universitāte
 Stokholmas Universitāte
 pvanags@latnet.lv

JOLANTA WIŚNIOCH

Latvijas Universitāte
 jolawisnioch@gmail.com

Atkārtotojies teksti un Glika Bībeles tulkojuma vēstures precizēšanas iespējas

Glika Bībeles tulkojuma vēsture un valoda, kaut pētīta jau vairāk nekā simts gadu, atstāj daudz neatbildētu jautājumu. Vai E. Glikis tulkojis viens pats? Ko darīja viņa palīgi? Kāds ir K. Fīrekera un citu agrāku tulkojumu iespaids tulkojumam? Kāds ir t.s. Bībeles komisijas devums teksta galīgā varianta radīšanā? Tā kā vēstures liecību par tulkošanas procesu nav daudz, jāmēģina analizēt esošie teksti, izmantojot dažādu metodoloģisku pieeju.

Viena no iespējām – izmantot Bībelē atkārtotojos teksta vietu salīdzināšanu savstarpēji un ar iespējamiem citvalodu avotiem. Šī metodika īpaši var derēt Jaunās Derības teksta izpētei, jo gan trijos sinoptiskajos evaņģēlijos (Mateja, Marka, Lūkas), gan arī Jāņa evaņģēlijā ir visai daudz šādu vietu. Piemēram, gr. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ ‘saucoša jeb saucēja balss tuksnesī’ atrodama Mt 3,3, Mk 1,3, Lk 3,4, Jn 1,23. M. Lutera 1545 tulkojumā lietots vc. *Es ist eine stimme eines Predigers in der wüsten* Mt 3,3, Mk 1,3, Lk 3,4 un *Jch bin eine stimme eines Predigers in der Wüsten* Jn, 1,23.

Taču Glika Bībelē paveras cita aina. Nav divu vienādu vietu! Sal., *Tur irr Balšs weena Šluddinataja Tukšnešī* Mt 3,3, *Kahda Šluddinataja Balšs irr Tukšnešī* Mk 1,3, *Weena Šluddinataja Balkšne irr Tukšnešī* Lk 3,4, *Es esmu šauzama Bals weena Mahzitaja Tukšnešī* Jn 1,23. Starp tekstiem ir gan leksiskas, gan fonētiskas, gan gramatiskas atšķirības. Rodas pamatots jautājums – kā šāda dažādība radusies? Vai tā ir nejauša vai izveidojusies tulkojuma tapšanas gaitā?

Papildus tekstuālajai analīzei iespējams un nepieciešams veikt arī latviešu tekstu salīdzināmo lingvistisko analīzi. Darba hipotēze liecina, ka Lūkas evaņģēlija tulkojumā ir biežāk sastopamas atšķirības no citiem evaņģēlijiem, piem., Lk un Jn biežāk parādās svārstības tag. dsk. 2. pers. formu galotnēs *-at*, *-aht*, *-eet*, piem., *eššaht* (8 x) blakus *eššat* (25 x); tikai Lk refleksiīviem verbiem tekstā parādās arhaiskās pleonastiskas konstrukcijas ar papildus pronomenu blakus atgriezeniskā verba, piem., *Marta/ Marta/ tu darrees šewim daudf Darba un Raifas* (Lk 10, 41); Lk un Jn daudz biežāk sastopama pag. *ā*-celma galotne primāriem verbiem, piem., *gahja* (Jn 18 x); *aisgahje* (Lk 8 x, Jn 3 x); Tikai Lk evaņģēlijā lietotās tag. lok. divdabja *i*-celma formas verbam *gulēt*, piem., *un to Behrniņu Šillē gullišchu* (Lk 2, 16); Lk un Jn tekstā sastopamas senākas verba *ņemt* formas ar *j*- saknes sākumā – *jehmis*, *eejehmis*; Lk un Jn imperatīvā, konstrukcijās *lai* ar tag. 3. pers. formu lieto pārsvarā senāko formu *laid*, kamēr Mt un Mk gandrīz vienīgi *lai*; Jn un Lk teksta verba *būt* relatīvā saglabāta sena divdabja formas ar *-us*, *eššus*.

Abu analīžu apvienojums varētu dot papildinājumu Glika Bībeles tulkojuma vēstures izpratnei. Referātā tiks prezentēti šādu pētījumu rezultāti.

VILMA ZUBAITIENĖ

Vilniaus universitetas
vilma.zubaitiene@takas.lt

Šaltinių įtaka spausdintai XVII–XVIII a. leksikografijai

Tiriant senųjų spausdintų žodynų istoriją iki šiol šaltiniams ir jų įtakai skiriama per mažai dėmesio. Aptariant žodynus dažnai remiamasi leksikos tyrimais, t. y. bandoma nustatyti, nuo kada žodžiai užfiksuoti, kokių naujadarų ar to meto dialektizmų į žodyną įtraukiama ir pan. Tačiau trūksta darbų, nagrinėjančių, kaip tam tikras žodis, kolokacija, laisvasis junginys į žodyną pateko, kada ir kodėl jie pasirinkti lenkiškai ar vokiškai lemai versti. Taip pat ne iki galo ištirti ir atitikmenų paplitimo, vartojimo to meto raštijoje atvejai, o tai svarbu ne tik žodynų santykiams, bet ir žodžio istorijai atskleisti.

Pranešime bandoma dar kartą ištirti, koks buvo LDK pirmųjų žodynų – K. Sirvydo *Promptuarium* (apie 1620) ir *Dictionarium Trium Linguarum* (1642, 1677) santykis su iki šiol laikomais jų šaltiniais – N. Volkmaro ir G. Knapijaus žodynais ir kaip kito lietuviškoji leksika (pagrindinis K. Sirvydo žodyno tyrėjas K. Pakalka didesnę dėmesį skyrė žodynų leksikos sutapimams nei skirtumams, tiesa, tokį tyrimą palegvina būtent šio mokslininko sudaryti abiejų žodynų žodžių indeksai).

Tiriant Mažosios leksikografijos istoriją (F. V. Hako (1730), P. Ruigio (1747), K. G. Milkaus (1800) žodynus) dėmesys taip pat kreipiamas tiek į registrų, tiek į atitikmenų šaltinius (spausdintus vokiečių–lotynų kalbų ir rankraštinius vokiečių–lietuvių kalbų žodynus, 1727 metų Naująjį Testamentą ir 1735 metų Bibliją). Nagrinėjami ir kontekstiniai atitikmenys, kurių vartoseną padeda atskleisti konkrečios vietos šaltinyje analizė.